סימן טו

טעה והקדים קריאת התורה של חנוכה לקריאת ראש חודש

ובדיני טעויות בהזכרה בתפילה ובברכת המזון

א.

השו"ע (או"ח סי' תרפד סע' ג) פסק שבראש חודש שבחנוכה מוציאים שני ספרי תורה וקוראים בספר הראשון שלשה קרואים בקריאה של ראש חודש, ובספר שני קוראים לרביעי את הקריאה של חנוכה. וכתב הרמ"א: "ואם טעה והתחיל לקרות בשל חנוכה, צריך להפסיק לקרות בשל ראש חודש". ומקור דברי הרמ"א במה שדן האבודרהם (הלכות בציעת הפת) האם להמשיך את הקריאה של חנוכה בגלל ההלכה **שאין מעבירין על המצוות.** או שיש להפסיק את הקריאה ולהתחיל בקריאה של ראש חודש הקודמת בגלל הכלל **שתדיר קודם לשאינו תדיר**. ובסופו של דבר הכריע האבודרהם, והעתיקו הרמ"א להלכה בשו"ע, שבטעות בקריאת התורה צריך להפסיק את הקריאה של חנוכה, ולחזור ולקרות בשל ראש חודש ואחר כך של חנוכה - כי הכלל של "תדיר קודם" הוא לעיכובא, ועדיף על הכלל ש"אין מעבירין על המצוות".

ואילו הט"ז (שם ס"ק ד) הרבה לתמוה על דברי האבודרהם והרמ"א, והביא ראיות שההלכה של "תדיר קודם" איננה מעכבת בדיעבד, ומתוך כך הסיק שבקריאת חנוכה קודם ראש חודש יצא בדיעבד "ואע"ג דעבר על תדיר קודם... דהאי פיסקא דרמ"א לאו דסמכא הוא, ומכיון דפתח בדיעבד בשל חנוכה אין מחזירין אותו לחזור ולקרות בשל ראש חודש תחילה". וכדברי הט"ז פסק המשנה ברורה בהלכות תפילין (או"ח סימן כה ס"ק כב).

ב.

כעין מחלוקת הט"ז והרמ"א בדין טעות בקריאת התורה בראש חודש שבחנוכה - האם "תדיר קודם" עדיף על "אין מעבירין על המצוות", מצינו בשאלה הבאה, שבה דן השאגת אריה (סימן כ) וז"ל: "ראש חודש או יום טוב שחל להיות בשבת, והתחיל בברכת המזון בשל ראש חודש או יום טוב שהוא יעלה ויבוא קודם שאמר עדיין של שבת שהוא רצה והחליצנו, אם צריך להפסיק באמצע יעלה ויבוא ומתחיל בשל שבת ואחר כך אומר של ר"ח או יו"ט, או דילמא כיון שהתחיל בשל ר"ח ויו"ט גומרו ואחר כך אומר של שבת".

ופסק השאגת אריה שמאחר ויש להקדים את הזכרת שבת להזכרת ר"ח או יו"ט מדין "תדיר ושאינו תדיר, **תדיר קודם**", הלכך אפילו התחיל בשל ר"ח או יו"ט שאינו תדיר, פוסק וחוזר לשל שבת שהוא תדיר, ואין חוששים להלכה ש"אין מעבירין על המצוות".

השאגת אריה רצה להשוות ענין זה לסוגיית הגמרא במסכת זבחים (צא, א) שדנה במי שהקדים ושחט את הקרבן שאינו תדיר לפני קרבן התדיר, כגון ששחט את קרבן הפסח קודם קרבן התמיד, האם צריך

טעה והקדים קריאת התורה של חנוכה לקריאת ראש חודש

להפסיק באמצע עבודת הקרבת הקרבן שאינו תדיר כדי להקריב את הקרבן התדיר. וכתב השאגת אריה, כי רק בקרבנות אין חוששים לדין "תדיר קודם", ואם קדם ושחט את הקרבן שאינו תדיר, מקריב את אותו הקרבן קודם לקרבן התדיר הוא "משום דעל ידי השחיטה קדים ובא זמן מצוותו של שאינו תדיר, והתדיר שעדיין לא נשחט **אכתי זמן מצוותו לא בא**. אבל זמן הזכרת שבת בברכת המזון כבר בא ביחד עם הזכרת ר"ח ויו"ט ושניהם כבר הגיע מצוותן, ואם כן איכא למימר דתדיר קודם, ואע"ג דכבר התחיל בשאינו תדיר, פוסק, דאתחלתא לאו מילתא היא".

ומבואר בדבריו, כי **ההלכה של תדיר ושאינו תדיר, מעכבת**. ולכן באופן שעומדים לפניו באותו זמן תדיר ואינו תדיר, וטעה והקדים את השאינו תדיר, פוסק ומקדים את התדיר. ושאני קרבנות, שברגע שנשחט התדיר כבר הגיע מצוותו, ואילו קרבן התדיר לא הגיע עדיין מצוותו, ולכן יש לחשוש להלכה ש"אין מעבירין על המצוות".

אך בשו"ת דברי מלכיאל (סימן י אות ט) הוכיח מכמה מקומות דלא כהשאגת אריה, והכריע שצריך להמשיך במה שהתחיל, כי הטעם **שאין מעבירין על המצוות** עדיף על הכלל "תדיר קודם". ולדעתו אין כל ראיה מסוגיית הגמרא בזבחים, כי הסיבה שאם נשחט הקרבן שאינו תדיר שאינו מפסיק ומסיים את הקרבתו לפני הקרבן תדיר היא "דהוי **זלזול ובזיון** לאותו קרבן אם יניחנו שחוט ויתעסק בקרבן אחר", ולמעשה זהו עיקר הטעם שאין מעבירין על המצוות. ומשום כך קבע הדברי מלכיאל, שגם אם התחיל במה שאינו תדיר, מאחר ואין מעבירין על המצוות, יסיים במה שהתחיל ולא דורשים ממנו שיפסיק ויעבור לקיים את מה שתדיר.

וכן פסק בכף החיים בהלכות ברכת המזון (סי' קפח אות טוב) וז"ל: "ואם אמר יעלה ויבוא ואחר כך רצה, יצא, דזהו הטעם שתדיר קודם את חברו אינו אלא **למצוה מן המובחר** כמ"ש במנחות (מט, ב) וכ"כ התוספות (פסחים נח, ב ד"ה העולה) וכ"מ על הרמב"ם (ריש פ"ט מהלכות תמידין ומוספין). וגם אם נזכר באמצע יעלה ויבוא לא יפסיק אלא גומר ואחר כך אומר רצה, דאם יפסיק לומר רצה ואחר כך חוזר ואומר יעלה ויבוא, אם כן מה שאמר מקודם הוה ליה דברים יתרים באמצע ברכה וזה אינו מן הראוי".

בהמשך דבריו, דימה כף החיים את הנדון בשאלת השאגת אריה, למחלוקת הט"ז והרמ"א בדין טעות בקריאת התורה בראש חודש שבחנוכה. וכתב, שלפי הרמ"א שדין "תדיר קודם" ומעכב, וצריך להפסיק את הקריאה בשל חנוכה ולחזור ולהתחיל לקרוא בשל ראש חודש - הוא הדין בברכת המזון, אם התחיל בטעות לומר יעלה ויבוא לפני רצה, עליו להפסיק באמצע ולחזור ולהתחיל לומר רצה ואחר כך יעלה ויבוא, מאחר ו"תדיר קודם". אולם לפי הט"ז שההלכה ש"אין מעבירין על המצוות" עדיפה על הכלל של "תדיר קודם", גם בברכת המזון, יכול להמשיך ולומר יעלה ויבוא, ואחר כך יאמר רצה, עכת"ד כף החיים.

ג.

ברם, נראה שגם לדעת הט"ז הפוסק שאין צורך להפסיק כשטעה בקריאת התורה - אם טעה בברכת המזון והתחיל לומר יעלה ויבוא לפני רצה, **כן** צריך להפסיק.

וטעם הדבר, דהנה אמירת יעלה ויבוא בברכת המזון בראש חודש **ביום חול** איננה מעכבת, כפי שנפסק בשו"ע (או"ח סי' קפח סע' ז) "אם טעה ולא הזכיר בה של ר"ח, בין ביום בין בלילה, אם לא נזכר עד שהתחיל הטוב והמטיב, אינו חוזר מפני שאינו חייב לאכול פת כדי שיתחייב לברך ברכת המזון". וכתב

טעה והקדים קריאת התורה של חנוכה לקריאת ראש חודש

המשנ"ב (שם ס"ק כו) בביאור הדברים: "דדוקא בשבת וביו"ט שמחויב לאכול דוקא פת ואם כן חיוב ברכת המזון קבוע הוא בימים האלה, לכן תקינו רבנן לעיכובא גם כן להזכיר שם מעין המאורע, וכמו בתפילה. אבל בר"ח אע"ג שאסור להתענות בו, מכל מקום אינו מחויב לאכול דוקא פת ואם כן אין חיוב ברכת המזון קבוע בו ולהכי לא תקנו חכמים הזכרת מעין המאורע שלו לעיכובא בברכת המזון, וע"כ אם שכח אין צריך לחזור". נמצא **שאמירת יעלה ויבוא בברכת המזון בראש חודש ביום חול איננה חיוב.**

ומעתה יתכן שגם לשיטת הט"ז שהטועה בקריאת התורה שבחנוכה אינו מפסיק בקריאה, זהו דווקא בקריאת התורה של חנוכה **שיש בה חיוב -** אולם בנדון הזכרת יעלה ויבוא בברכת המזון **שאינו חיוב**, מודה הט"ז לדינא להרמ"א, שצריך להפסיק לומר יעלה ויבוא ולהתחיל רצה, מאחר וחיוב הזכרת ר"ח הוא קלוש ואינו חובה שצריך לחזור עליו אם שכח, ולכן צריך להפסיק יעלה ויבוא ולהתחיל רצה.

אלא שלפי זה יוצא, שיהיה הבדל למעשה כשטעה והתחיל לומר יעלה ויבוא לפני רצה בין **ראש חודש שחל בשבת** לבין **יום טוב שחל בשבת**. שכן **ביום טוב** הזכרת מעין המאורע היא **חיוב**, וכפי שנפסק בשו"ע (או"ח סי' קפח סע' ו) "אם טעה ולא הזכיר של יום טוב אם לא נזכר עד שהתחיל הטוב והמטיב, צריך לחזור לראש ברכת המזון". ובמקום שהזכרת היום טוב היא חיוב, שוב יהיה דין זה תלוי במחלוקת הרמ"א והט"ז, ולפי הט"ז שפסק בקריאת התורה שאינו צריך להפסיק כשטעה והתחיל את הקריאה שאינה תדירה, כך גם בברכת המזון **לא** יצטרך להפסיק באמירת היעלה ויבוא.

ד.

ונראה, שאם טעה אם טעה בברכת המזון בשבת ר"ח או ביו"ט שחל בשבת, והתחיל יעלה ויבוא לפני רצה, צריך לחזור ולהתחיל רצה. והטעם לכך נעוץ ביסוד גדרה של הזכרת שבת או יום טוב **בברכת המזון**, האם זהו **הוספה נפרדת** ממטבע ברכת המזון, או שזה **חלק מעצם** ברכת המזון. ונדון זה הוא גם לאידך גיסא, במקרה ששכח להזכיר בה מעין המאורע - האם נחשב **כאילו לא בירך ברכת המזון** או שנחשב כאילו **בירך** ברכת המזון **ורק החסיר את ההזכרה.**

בשאלה זו דן בהרחבה הגר"ש רוזובסקי (ספר זכרון שמואל סי' כב), וז"ל: "צריך עיון ביום טוב שחל בשבת וברך ברכת המזון ושכח רצה אבל יעלה ויבוא אמר, וחזר וברך ואמר רצה ושכח יעלה ויבוא, אי חייב לחזור ולברך. והנה לענין חיוב הזכרה **בתפילה** כתבו התוספות (ברכות כו, ב ד"ה טעה) פלוגתא דרבוותא [מחלוקת הר"י וחכמי פרובינציא] בהתפלל מנחה בראש חודש ולא אמר יעלה ויבוא אי צריך להתפלל בערבית שתים כיון דבערב לא יאמר יעלה ויבוא. ונראה דביאור מחלוקתם הוא אי שכח ולא הזכיר ראש חודש הוי **כמאן דלא התפלל** וצריך להשלים תפילתו בערב. או באמת **חשיב תפילה ורק דחסר לו הזכרת ראש חודש** ומשום זה צריך לחזור ולהתפלל ולהזכיר ראש חודש, אבל בערב, דתו לא יזכיר ראש חודש למה ישלים".

כלומר, נחלקו רבותינו בעלי התוספות בשאלה עקרונית, האם דינה של **הזכרה בתפילה** היא **כחלק ממטבע התפילה** ולכן אם לא הזכיר הזכרה "**כמאן דלא התפלל**", או שההזכרה אינה חלק מעצם התפילה אלא **הוספה** שתיקנו להוסיף בתפילה, ואם שכח מלהזכירה, נחשב שהתפלל אלא שהתפלל תפילה ללא הזכרה [ולכן צריך לחזור פעם נוספת כדי לומר את ההזכרה ששכח].

ולפי זה כתב הגר"ש רוזובסקי: "ונראה דהוא הדין נמי בברכת המזון, אי שכח ולא אמר יעלה ויבוא ביום טוב או שלא אמר בשבת רצה, תלוי בהאי פלוגתא אי חשיב **כמאן דלא בריך כלל** או דחשיב **דבריך אלא דחסר לו הזכרה**. ונמצא

טעה והקדים קריאת התורה של חנוכה לקריאת ראש חודש

לפי זה דאם כשלא אמר הזכרת היום הרי זה כמאן דלא בריך כלל, אם כן בנדון דידן חייב לחזור ולברך פעם שלישית. אבל אי חשיב כמאן דבריך אף בפעם ראשונה ומה שצריך לחזור ולברך הוא רק כדי להזכיר של שבת, נמצא דלענין הזכרת יום טוב כבר יצא ידי חובה במה שאמר בפעם הראשונה, ונהי דלכתחילה צריך גם בברכת המזון השניה להזכיר יום טוב, אבל מכל מקום בדיעבד אם שכח בפעם השניה אין צריך לחזור ולברך. ואם כן בנדון דידן אין צריך לחזור ולברך בשלישית, דהא בברכת המזון בפעם ראשונה יצא ידי חובת ברכת המזון והזכרת יום טוב, ובפעם השניה יצא ידי חובת הזכרת שבת".

ומבואר בדבריו, שבכל תפילה וברכת המזון, אם בפעם הראשונה שכח להזכיר אחת מההזכרות, ובחזרתו שכח להזכיר את ההזכרה שכבר הזכיר בפעם הראשונה [ונמצא שבפעם אחת הזכיר רק הזכרה אחת, ובפעם השניה הזכיר רק הזכרה שניה] - נחלקו הפוסקים האם צריך לחזור ולהתפלל או לברך ברכת המזון. ושורש המחלוקת תלוי בדעות שהובאו בתוספות, האם תפילה ללא הזכרה נחשבת כאילו לא התפלל, משום שההזכרה היא **חלק ממטבע התפילה**. ולפי דעה זו, בשאלה הנ"ל צריך לחזור ולהתפלל או לברך ברכת המזון פעם שלישית. או שההזכרה איננה חלק מעצם מטבע התפילה אלא **הוספה נפרדת**, ולכן תפילה ללא הזכרה נחשבת כתפילה אלא שחסרה לו הזכרה. ולפי צד זה, מאחר ובפעם הראשונה נחשב שהתפלל אלא שחסרה לו ההזכרה, יכול בתפילה השניה להשלים את ההזכרה החסרה, ולכן בשאלה הנ"ל לא יצטרך לחזור ולהתפלל או לברך פעם שלישית.

להלכה, הובאה בטור (או"ח סימן קח) מחלוקת חכמי פרובינציא והר"י לענין תפילה, ולמעשה נפסק בטור ובשו"ע (שם סע' יא) שיתפלל בערבית מספק, ולכן יתנה תנאי שאם אינו מחוייב להשלים הרי זה נדבה. וכתב הגר"ש רוזובסקי: "ואם כן לפי זה בנדון דברכת המזון כיון דנקטינן להלכה דהוי ספיקא, אם כן אינו חייב לחזור ולברך פעם שלישית. ואף דמי שמסופק לו אם בירך ברכת המזון חייב לחזור ולברך דהוי ספיקא דאורייתא, היינו בספק אם בירך כלל, אבל בספק אם הזכיר של שבת או של יום טוב, כיון דהזכרת שבת או יום טוב הוא רק מדרבנן, על כן הוי ספיקא דרבנן, ואין לחזור ולברך מספיקא".

על כל פנים, בדברי הגר"ש רוזובסקי מפורש שאין כל הבדל בין **תפילה לברכת המזון**, ואותה מחלוקת ראשונים בחקירה מה גדר ההוספה **בתפילה** תהיה גם בגדר ההזכרה **בברכת המזון**.

ה.

אולם הגאון רבי יוסף כהן, אב"ד בירושלים, חלק על דברי הגר"ש, והבדיל בין טעות בהזכרה **בתפילה** לבין טעות בהזכרת המאורע **בברכת המזון**.

הגר"י כהן (מילואים לספר מקראי קדש על פסח ח"ג סימן כה) דן בשאלה הבאה: "עובדא הוה בליל הסדר שחל בשבת ששכח אחד לומר רצה בברכת המזון ונזכר לאחר ששתה מהכוס השלישית, שהדין שחוזר ומברך. והשאלה היתה אם צריך לברך שנית על הכוס. צדדי השאלה הם: מכיון שלא יצא בברכת המזון הקודם, הרי חסר הכוס השלישי על ברכת המזון. ולעומת זאת יש לומר, שאם יברך על הכוס הרי נראה כמוסיף על הכוסות".

והביא הגר"י כהן מדברי הגרצ"פ פראנק בשו"ת הר צבי (או"ח ח"א סימן נד) בענין תפילה שהחסיר בה מעין המאורע, ותלה הגרצ"פ את השאלה בחקירה האם חסרון הזכרת המאורע נחשב כאילו לא בירך כלל שנחלקו בה הר"י וחכמי פרובינציא. ועל כך כתב הגר"י כהן: "ולכאורה בנידון דידן לענין **ברכת המזון** זה תלוי בשתי דעות לענין **תפילה**, ולענין שתיית ד' כוסות כיון שיש מחלוקת הפוסקים אם יצא ידי חובה, אין לחזור ולברך מחשש דנראה כמוסיף על הכוסות".

טעה והקדים קריאת התורה של חנוכה לקריאת ראש חודש

ברם מוסיף הגר"י כהן: "אולם יש לחלק בענין זה בין החסיר מעין המאורע **בתפילה** לבין החסיר **רצה והחליצנו בברכת המזון** דהוי **כהחסיר ברכה.** ויש להקדים בזה מה שכתב מרן הגרצ"פ פראנק (מקראי קדש חנוכה פורים, סימן לו) בטעם שאין אומרים על הנסים בברכת מעין שלוש בחנוכה ובפורים, על פי מה שכתב רבנו יונה (ברכות דף כט) בהא דכל השנה כולה מתפלל אדם הביננו חוץ ממוצאי שבתות ומוצאי יו"ט, משום שצריך לומר הבדלה בחונן הדעת. ובגמרא הקשו, כמו שאומר מעין כל ברכה וברכה משמונה עשרה, למה אינו אומר גם כן מעין הבדלה, ויתפלל הביננו אפילו במוצאי שבת, ונשאר בקושיה. ורבנו יונה שם כתב, ואפשר לומר טעם בדבר, דמשום הכי לא תקנו מעין הבדלה, מפני שהבדלה **אינה ברכה בפני עצמה**, אלא שאנו כוללים אותה בברכת אתה חונן, ואם היו אומרים מעין הבדלה היה נראה שהבדלה היא ברכה בפני עצמה. וכתבו על זה המפרשים דלפי טעם זה למה מזכירין שבת וראש חודש בברכת מעין שלוש הרי היא אינה ברכה בפני עצמה. ותירצו, משום דלפעמים היא **ברכה בפני עצמה** כששכח לומר בברכת המזון ונזכר קודם שאמר הטוב והמטיב. ולפי זה ניחא דעל הנסים שאינה אף פעם ברכה בפני עצמה, ע"כ אין מזכירים במעין ג'".

ומסיים הגר"י כהן: "לפי זה יש לומר גם בנדון דידן **שברכת רצה** הוי **ברכה בפני עצמה** וכשלא הזכירה **הוי כהחסיר ברכה שלכולי עלמא הוי כלא בירך כלל.** ויעו"ש בהר צבי שדן לענין החסיר טל ומטר אי הוי משנה ממטבע הברכה אם יש לומר דלכו"ע הוי כלא התפלל כלל, **ובנדון דידן** [שהחסיר רצה בברכת המזון] **דהוי כהחסיר ברכה בודאי שלכו"ע הוי כלא התפלל כלל**".

ומתבאר בדבריו שיש הבדל גדול בין תפילה לברכות, וגם אם ננקוט שבתפילה, גדר ההזכרה הוא דבר נפרד מהתפילה, ואם שכח את ההזכרה עדיין אין זה נחשב כאילו לא התפלל כלל - אולם בברכות, אם שכח את ההזכרה הרי זה שינוי ממטבע שתיקנו חכמים בברכות, וכאילו לא בירך כלל.

ו.

לאור דברים אלו נראה לומר שתקנת חז"ל בר"ח או ביו"ט שחל בשבת להזכיר רצה ויעלה ויבוא, אינה גדר של שתי הזכרות שנקבעו אחת אחרי השניה, אלא **מטבע ברכה אחד** של **הזכרה אחת** של שבת וראש חודש או יו"ט.

ואם כן, לפי דברי הגר"י כהן **שברכת רצה** היא **ברכה בפני עצמה** וכשלא הזכירה הרי זה כאילו **החסיר ברכה שלכולי עלמא הוי כלא בירך כלל** - נראה לומר שגם בברכת המזון בר"ח או ביו"ט שחל בשבת **הזכרת רצה ויעלה ויבוא** נחשבת **ברכה אחת של הזכרה**, וממילא אם הקדים לומר יעלה ויבוא, הרי זה **שינוי ממטבע הברכה**, ולכן מחוייב הוא להפסיק מאמירת היעלה ויבוא ולהתחיל רצה, כדי שההזכרה תהיה כראוי ולא יהיה שינוי בכל צורת הברכה.

נמצא מעתה, שנדון השאגת אריה אם טעה והתחיל לומר יעלה ויבוא לפני רצה, איננו תלוי במחלוקת הרמ"א והט"ז כפי שביאר בכף החיים [המובא לעיל **אות ב**] - כי גם לדעת הט"ז שפסק בענין טעות **בקריאת התורה** שבחנוכה שאין להפסיק בקריאה, אולם כאשר הטעות היא **בברכת המזון** ואז נחשב הדבר **שינוי במטבע של ברכה -** יודה הט"ז שצריך להפסיק מלומר יעלה ויבוא ולחזור ולהתחיל רצה, כי השינוי במטבע הברכה נחשב כאילו החסיר את הברכה.

ולכאורה יש להביא לכך ראיה, מההלכה הפסוקה בשו"ע (סי' קפח סע' ז) שאם שכח רצה בשבת ר"ח, אם פתח בהטוב והמטיב, חוזר לראש ברכת המזון ומזכיר של שבת ושל ר"ח. ולכאורה לא מובן מדוע צריך בחזרתו לומר יעלה ויבוא, הלוא בברכתו הראשונה הזכירו, וכעת צריך להשלים רק את אמירת "רצה" ששכח. וכתב המשנה

טעה והקדים קריאת התורה של חנוכה לקריאת ראש חודש

ברורה (שם ס"ק כט) שצריך לומר עוד הפעם יעלה ויבוא "**דברכת המזון הראשון נתבטל לגמרי**". ומוכח מכאן, כיסוד הדברים המבוארים לעיל - שברכה ללא הזכרה נחשבת כאילו לא בירך כלל, והיינו כמבואר לעיל שכל שינוי ממטבע שתיקנו חכמים בברכות נחשב כאילו לא בירך כלל.

ז.

והנה המג"א (סי' קפח ס"ק יג) כתב: "ונראה לי דחנוכה בשבת והזכיר של חנוכה ולא של שבת, חוזר לראש ואינו מזכיר של חנוכה, דהא אינו חובה להזכיר של חנוכה, כדאיתא בגמרא (שבת כד, א)". אולם בשער הציון (סי' קפח ס"ק כא) כתב שלא העתיק את דברי המג"א הללו מאחר ואינם מוכרחים כמו שהעיר הפמ"ג. ומבואר לדעת השער הציון, שאם שכח רצה בברכת המזון בשבת חנוכה, כאשר חוזר ומברך, עליו לומר גם על הניסים [למרות שכבר הזכיר זאת בברכה הראשונה].

ונראה שטעמו של השער הציון על דרך המבואר לעיל בשכח רצה בשבת ראש חודש, וכשם שבראש חודש הגם שאמירת יעלה ויבוא אינה חובה, אולם כאשר עליו לחזור ולברך את ברכת המזון בשל סיבה כלשהי, עליו לחזור ולהזכירה **כדי שלא יהיה שינוי ממטבע תקנת חכמים בברכה.** כך גם כשחוזר בחנוכה, צריך להזכיר בחזרתו על הניסים, כי מאחר ותיקנו חז"ל להזכיר במטבע ברכת המזון של חנוכה את הזכרת על הניסים, אם לא מזכיר של חנוכה בברכה זהו שינוי מטבע הברכה **וחסרון בעצם הברכה**. ולכן לפי השער הציון אין כל הבדל בין ר"ח לחנוכה, וכשצריך לחזור, פשיטא שמחוייב להזכיר את כל מטבע הברכה כפי תקנתה: בשבת ר"ח מחוייב להזכיר שבת ור"ח, ובשבת חנוכה מחוייב להזכיר שבת וחנוכה.

ובדעת המג"א הסובר שאינו צריך בחזרתו לומר על הניסים, צריך לומר, שיש חילוק בין אמירת רצה ויעלה ויבוא **הסמוכים** זה לזה, ושייך לומר שהם **מטבע ברכה אחד** של **הזכרה אחת** של שבת וראש חודש או יו"ט, ולכן כששכח רצה צריך לחזור גם על יעלה ויבוא כדי לא לשנות ממטבע שקבעו חכמים. אולם אמירת **על** הניסים איננה סמוכה לאמירת רצה, ולכן לא שייך לומר שחסרון אמירתה הוא שינוי מעצם מטבע הברכה.

אלא שנראה בדעת המשנה ברורה שאינו סובר כיסוד המבואר - שהזכרת שבת ור"ח נחשבת **ברכה אחת של הזכרה**, וממילא אם הקדים לומר יעלה ויבוא, הרי זה **שינוי ממטבע הברכה**, ולכן מחוייב הוא להפסיק מאמירת היעלה ויבוא ולהתחיל רצה, כדי שההזכרה תהיה כראוי ולא יהיה שינוי בכל צורת הברכה. שהרי כתב המשנ"ב על פסק השו"ע (סי' קפח סע' ה) שכשחל ר"ח ויו"ט בשבת אומר רצה והחליצנו ואחר כך יעלה ויבא (שם ס"ק יג) וז"ל: "מפני ששבת הוא תדיר וקי"ל בכל מקום תדיר קודם, **ובדיעבד אם החליף בודאי יצא**". הרי לנו מפורש ששינוי הסדר אינו שינוי במטבע הברכה, ואינו מעכב בדיעבד. ולפי זה, גם בנדון שהתחיל להזכיר יעלה ויבוא, מהיכי תיתי לומר שמחוייב להפסיק ולהתחיל רצה בגלל שינוי הסדר, וצ"ע.

* * *

שיעור זה התפרסם בקובץ הערות וביאורים - אהלי תורה חב"ד, קובץ תתצ"ח י"א ניסן תשס"ה, ולאחר פרסומו כתב הרב **יעקב יוסף קופרמן**, ר"מ בישיבת תות"ל - קרית גת, בגליון תתצ"ט את המכתב הבא:

טעה והקדים קריאת התורה של חנוכה לקריאת ראש חודש

בגליון העבר כתב הרב צ. ר. שי' בנוגע למי שטעה והתחיל לומר יעלה ויבוא לפני רצה בשבת ר"ח או ביו"ט שחל בשבת, שהאחרונים (השאג"א והדברי מלכיאל והכף החיים) תלו זאת בהספק מה עדיף האם הא דתדיר קודם לשאינו תדיר או הא דאין מעבירין על המצוות, (וע"ש בפרטיות, דיש בזה במק"א מחלוקת בין הרמ"א להט"ז).

והרב הנ"ל רוצה לומר שכאן לכו"ע צריך להפסיק לומר יעלה ויבוא ולחזור ולהתחיל מרצה. משום שכמו שמביא מהגר"י כהן ז"ל שברכת רצה הוי ברכה בפ"ע וכשלא הזכירה הוי כהחסיר ברכה שלכו"ע הוי כלא בירך כלל, ובהמשך לזה רוצה לומר ש"גם בברכת המזון בר"ח או ביו"ט שחל בשבת **הזכרת רצה ויעלה ויבוא** נחשבת **ברכה אחת של הזכרה** וממילא אם הקדים לומר יעלה ויבוא הרי זה **שינוי ממטבע הברכה** ולכן מחויב הוא להפסיק מאמירת היעלה ויבוא ולהתחיל רצה, כדי שההזכרה תהיה כראוי ולא יהיה שינוי בכל צורת הברכה", ולכן אין זה תלוי במחלוקת הרמ"א והט"ז (כפי שכתב הכה"ח) אלא לכו"ע יש להפסיק ולהתחיל רצה "כי השינוי במטבע הברכה נחשב כאלו החסיר את הברכה" ע"ש בארוכה.

ולענ"ד יש לדון בדבריו מכמה צדדים:

א) דעיקר סברתו שאם יזכיר יעלה ויבוא לפני רצה חשיב כמשנה ממטבע שטבעו חכמים כבר כתבו הרבינו יונה והרשב"א בברכות (יא, א) והובא להלכה בכ"מ דכל כה"ג לא חשיב משנה ממטבע שטבעו חכמים, ובלשון רבינו הזקן בסימן ס"ח ס"א שרק אם שינה בפתיחת וחתימת הברכה חשיב משנה ממטבע שטבעו חכמים ולא יצא י"ח אבל שאר נוסח הברכה לא נתנו בו חכמים שיעור שיאמר כך וכך מלות לא פחות ולא יותר ולא הזכירו אלא המלות שיש הקפדה בהן לבד כגון יציאת מצרים וכו' אבל שאר הנוסח שלא הזכירן שיש הקפדה בו אינו מעכב כלל אם שינה אותו ואמרו בלשון אחר" ע"ש היטב. (וראה גם בסי' ס"ו סי"ב וסקי"ד ס"ח).

וממילא מובן לנדו"ד שהקדמת יעלה ויבוא לרצה אינה יכולה להיחשב כשינוי המטבע, שמצד זה יצטרך להפסיק לומר יעלה ויבוא ובפרט שגם הזכיר את השם, ורק אי אתינן עלה משום הא דתדיר קודם יש סברא להפסיק יעלה ויבוא.

ב) ומלבד זאת גם לפי סברתו שזה כן נחשב כשינוי המטבע, לא הבנתי איך אפשר לומר כן בר"ח שגם אם לא הזכיר **כלל** יעלה ויבוא אינו מעכב ואם הזכירו אבל שלא לפי הסדר יעכב?!

ג) וכמו"כ לא הבנתי ראייתו מהא דנפסק בסקפ"ח ס"ז דאם שכח רצה בשבת ר"ח והזכיר יעלה ויבוא, כשחוזר לראש ברכת המזון מזכיר של שבת ושל ר"ח, וביאר המשנה ברורה דזה שצריך להזכיר שוב של ר"ח הוא מכיון "דברכת המזון הראשון נתבטל לגמרי", ומזה רצה להביא ראי' לחידושו ש"הזכרת רצה ויעלה ויבוא נחשבת ברכה אחת של הזכרה", ואם הקדים יעלה ויבא לרצה חשיב כשינוי המטבע? [ואמנם בסוף דבריו מצא הרב הנ"ל מפורש במק"א במשנ"ב דלא כדבריו ש"בדיעבד אם החליף **בודאי** יצא", אך גם לולא זאת לא הבנתי מלכתחילה את הראי' לדבריו מזה דבשכח רצה נתבטל הברכת המזון הראשון לגמרי].

ד) ובגוף דברי המשנ"ב הנ"ל יש להעיר שמקור דבריו הם (כפי שנסמן בשעה"צ) במג"א, ובאמת במג"א עצמו לא נמצא הביאור של המשנ"ב "דברהמ"ז הראשון נתבטל לגמרי" אלא מטעם אחר "דבכל ברהמ"ז מזכיר של ר"ח דומיא דיוה"כ שהוא יום שנתחייב בארבע תפילות" וכ"ה גם בשוע"ר שם סי"ד "שבכל ברהמ"ז צריך להזכיר של ר"ח אף שאינו מברך בשביל ר"ח".

והרי יש בזה נפק"מ למעשה, דביו"ט שחל בשבת והזכיר של יו"ט ושכח של שבת, ובפעם הב' הזכיר של שבת ושכח של יו"ט, הנה לסברת המשנ"ב "דברהמ"ז הראשון נתבטל לגמרי", יצטרך לחזור פעם שלישית ולהזכיר שבת ויו"ט, ולסברת המג"א ואדה"ז לא יצטרך לחזור, דאמנם לכתחלה היה צריך של יו"ט גם בפעם הב' מצד שבכל ברהמ"ז צריך להזכיר וכמו בר"ח, אבל אם שכח הרי בפשטות מסתבר דאינו מעכב, ופלא על המשנ"ב שכתב את ביאורו בפשיטות דלא כהמג"א ובזמן שלא ציין מקור אחר לדבריו חוץ מהמג"א, וצ"ע.

ה) וכמו"כ אינו מובן כלל מה שכתב לבאר דברי השעה"צ בנוגע לשבת חנוכה שלא העתיק את דברי המג"א שבהזכיר של חנוכה ולא של שבת חוזר לראש ואינו מזכיר של חנוכה, ולדעתו אין דבריו מוכרחין ע"ש (ולהעיר דאדה"ז כן הביא דבריו להלכה), וע"ז ביאר הרב הנ"ל ש"מאחר ותיקנו חז"ל להזכיר במטבע הברכה של חנוכה הרי שאם לא מזכיר של חנוכה בברכה זהו שינוי מטבע הברכה **וחסרון בעצם הברכה וכאילו לא בירך כלל**" (ההדגשות הן במקור י. ק.)

ובמחכ"ת דבריו מרפסין איגרא, שהרי גם אם **בכלל** לא הזכיר של חנוכה אינו צריך לחזור ולברך, ופשוט שאילו היה בזה "חסרון בעצם הברכה וכאילו לא בירך כלל", היה צריך לחזור ולברך. וכאן שכבר הזכיר של חנוכה, אלא שבפעם השניה לא הזכיר, היתכן לומר שזה נחשב "כאילו לא בירך כלל"? אתמהה!

טעה והקדים קריאת התורה של חנוכה לקריאת ראש חודש

* * *

על מכתבו של הרב יעקב יוסף קופרמן, השבתי בגליון תתק"ו:

בגליון תתצ"ח פירסמתי שיעור בענין טעות בהזכרה בתפילה ובברכת המזון. בגליון שיצא לאור לאחר מכן, השיג הרב י.י.ק. שליט"א, על דברי כדלהלן:

באות א' תמה על מה שכתבתי שאם יזכיר יעלה ויבוא לפני רצה חשיב כמשנה ממטבע שטבעו חכמים, והביא מדברי הראשונים דכל כה"ג אינו נקרא משנה ממטבע. אך לענ"ד, דברי הראשונים שהביא נאמרו כאשר משנה מתוך לשון הברכה עצמה, ואז רק אם שינה בפתיחה וחתימה נחשב שינוי המטבע. אולם כל דברינו עסקו בהזכרת "רצה" ו"יעלה ויבוא" שהם הזכרה בברכת המזון, ולכל ההזכרה יש דין של ברכה בפני עצמה, ולכן כשלא אמר את הסדר כראוי נחשב כאילו לא בירך את הברכה כלל, ושפיר נחשב כשינוי ממטבע שתיקנו חכמים.

ומש"כ באות ב' לתמוה היאך שייך לומר על הקדמת סדר יעלה ויבוא לרצה שיעכב בעוד שעצם שכחת הזכרת יעלה ויבוא בר"ח אינה מעכבת, גם כן לא קשה, שהרי כאשר צריך להזכיר גם רצה וגם יעלה ויבוא, כמבואר בדבריי, נחשבות הזכרות אלו כברכה אחת שיש להוסיף, ולכן כשם שבתפילה כאשר מתכוין להדיא לא לצאת [כוונה נגדית] כתב רבנו יונה בריש מסכת ברכות שאין יוצא ידי חובה, ואם כן כשאמר את ברכת המזון ללא סדר ראוי, הרי זה כאילו היתה לו כוונה הפוכה ממטבע שתיקנו חכמים לומר, וע"כ לא יצא.

וגם ביתר הדברים שכתב יש עמי אריכות דברים, ועוד חזון למועד כשיצאו הדברים לאור בספרנו רץ כצבי חלק ג', בעזרת השי"ת.

* * *

על כך שב והגיב הרב קופרמן בגליון תתק"ח:

בגליון תתקו (עמ' 71) כתב הרב צבי רייזמן שי' לתרץ את דבריו בגליון תתצח שאם א' הזכיר בברכת המזון יעלה ויבוא לפני רצה חשיב כמשנה ממטבע שטבעו חכמים ולכן לא יצא י"ח וצריך לחזור ולומר לפי הסדר הנכון, וע"ז הערתי בגליון שלאח"ז שמבואר בכ"מ דכל כה"ג אינו נקרא משנה ממטבע ע"ש. וע"ז ענה הרב הנ"ל בגליון הנ"ל ש"דברי הראשונים שהביא נאמרו כאשר משנה מתוך לשון הברכה עצמה, ואז רק אם שינה בפתיחה וחתימה נחשב שינוי המטבע אולם כל דברנו עסקו בהזכרת "רצה ויעלה ויבוא" שהם הזכרה בברכת המזון ולכל ההזכרה יש דין של ברכה בפני עצמה, ולכן כשלא אמר את הסדר כראוי נחשב כאילו לא ברך את הברכה כלל, ושפיר נחשב כשינוי ממטבע שתקנו חכמים".

ולענ"ד אין בזה ליישב דבריו, משום שאם הבנתי נכון את דבריו הרי שרוצה לחלק בין שינוי הסדר בתוך ברכה אחת, לבין שינוי סדרם של הברכות עצמם שהקדים ברכה שאמורה להיות יותר מאוחר בסדר הברכות ואמרה יותר מוקדם שזה מעכב, ולכן לדעתו הזכרת רצה הוי ברכה בפ"ע, והזכרת יעלה ויבוא ברכה בפ"ע, ולכן אם הזכיר יעלה ויבוא לפני רצה, אינו יוצא י"ח (ואם לא לזו היתה כוונתו הרי שלא הצלחתי להבין מדבריו מהי כוונתו, ובודאי יואיל לברר כוונתו בגליון הקרוב).

אולם באמת א"א לומר כן משום שכל יסודו בכלל להגדיר את הזכרת רצה ויעלה ויבוא לא רק כחלק מהברכה השלישית של ברכת המזון, אלא **כברכה בפ"ע**, הוא ממ"ש הגר"י כהן בהערות למקראי קודש (ע"ש בגליון תתצח עמ' 146), וסברתו הוא מצד שלפעמים היא ברכה בפ"ע כששכח לומר בברכת המזון ונזכר קודם שאמר הטוב והמטיב, שאז אמרה כברכה בפ"ע, ולכן גם כשאומרה במקומה בתוך הברכה השלישית נחשבת ההזכרה כברכה בפ"ע ע"ש.

והרי משם גופא ראי' שאין להחשיב את הזכרת רצה כברכה בפ"ע והזכרת יעלה ויבוא כברכה בפ"ע, דהרי בשכח להזכיר שניהם ונזכר קודם הטוב והמטיב, אומרם **בברכה אחת** וא"כ בנדו"ד כשאמר יעלה ויבוא לפני רצה אין זה יכול להחשב כמו שהקדים ברכה אחת לחבירתה אלא רק כמי ששינה סדר הדברים בתוך הברכה עצמה וע"ז הרי כבר נתבאר דבזה אינו נחשב כמשנה ממטבע שטבעו חכמים וק"ל.

ומלבד זאת יש להעיר שהגר"י כהן אמר את חידושו במקום **שלא הזכיר כלל רצה** די"ל דנחשב כאילו החסיר ברכה שלימה ולכן לכו"ע הוי כלא **בירך כלל** (ואינו תלוי במחלוקת הידועה בין הר"י וחכמי פרובינציא במי ששכח להזכיר בתפילה יעלה ויבוא וכו'). אבל כשהנדון הוא רק שינוי בסדר ההזכרות, אזי אפי' אי יהבינא לי' להרצ"ר שי' שכל הזכרה

טעה והקדים קריאת התורה של חנוכה לקריאת ראש חודש

נחשבת כברכה בפ"ע (אף שלדעתי א"א לומר כן וכנ"ל) הרי יתכן שגם בשאר הברכות של ברה"מ אם שינה הסדר אינו מעכב, דהרי מצינו בברכות ק"ש שסדר הברכות אינו מעכב כמבואר ברמב"ם ובשו"ע הל' ק"ש, ולגבי ברכת המזון לא מצינו מפורש שזה כן מעכב וא"כ כ"ש בשינה סדר ההזכרות שאינו מעכב.

[ועוד זאת יש להעיר על עיקר יסודו של הגר"י כהן דלדבריו הי' צריך להיות שגם בר"ח מי ששכח יעלה ויבוא בברכת המזון שיחשב כהחסיר ברכה שלימה דהרי גם בר"ח מי שנזכר קודם שהתחיל ברכת הטוב והמטיב שלא אמר יעלה ויבוא אומר ברוך אשר נתן וכו' כברכה בפ"ע, ומ"מ אם לא נזכר עד שהתחיל ברכת הטוב והמטיב אינו חוזר על יעלה ויבוא, ומאי שנא מרצה?].

עוד כתב שם הרב הנ"ל: "ומש"כ באות ב' לתמוה היאך שייך לומר על הקדמת סדר יעלה ויבוא לרצה שיעכב בעוד שעצם שכחת יעלה ויבוא בר"ח אינה מעכבת, גם כן לא קשה, שהרי כאשר צריך להזכיר גם רצה וגם יעלה ויבוא, כמבואר בדבריי, נחשבות הזכרות אלו כברכה אחת שיש להוסיף, ולכן כשם שבתפילה כאשר מתכוין להדיא לא לצאת [כוונה נגדית] כתב רבינו יונה בריש מסכת ברכות שאין יוצא ידי חובה, ואם כן כשאמר את ברכת המזון ללא סדר ראוי, הרי זה כאילו היתה לו כוונה הפוכה ממטבע שתיקנו חכמים לומר, וע"כ לא יצא".

הנה לא הצלחתי כלל להבין דבריו בזה, מדוע שטעות כזו של הזכרת יעו"י לפני רצה תיחשב כאילו יש לו כוונה להדיא שלא לצאת בברכת המזון יותר מאשר כל טעות אחרת כמו שהתחיל ברכת יוצר אור והמשיך אשר בדברו מעריב ערבים וכו' ורק חתם ביוצר המאורות שהדין הוא שיצא (שוע"ר סי' נט ס"א) ולא עלה על דעת א' מהפוסקים שבזה גילה דעתו שמכוין שלא לצאת?!.

ומ"ש עוד, שעל יתר דברייי יתייחס בספרו הבא. אולי יורשה להציע ללבן קודם את הדברים מעל גבי הקובץ לפני שידפיס בספר וכו' ולא באתי אלא להעיר.

על מכתבו של הרב יעקב יוסף קופרמן, השבתי:

כב' ידידי תופש עט וחבר לעט הרב יעקב יוסף קופרמן הי"ו ר"מ בישיבת תומכי תמימים קרית גת

השלום והברכה!

בגליונות אשתקד הזכרתי שאם אחד הזכיר יעלה ויבוא לפני רצה בברהמ"ז (כגון בשבת ר"ח או/ויו"ט) נחשב כמשנה ממטבע שטבעו בו חכמים, היות ולהזכרות רצה ויעו"י יש דין של ברכה בפנ"ע, וכשלא אמר בסדר הראוי נחשב כאילו לא בירך כלל את הברכה, ושפיר נחשב כשינוי ממטבע שטבעו בו חכמים ויש עליו לחזור ולברך את ברכת המזון.

על הנ"ל תמהת במכתבך וטענת שא"א לומר שההזכרות של יעו"י ורצה הן ברכות נפרדות, והבאת ראיה משם גופא, דהרי בשכח להזכיר שניהם ונזכר קודם הטוב והמטיב אומרם בברכה אחת, וא"כ בנדון דידן כשאמר יעו"י לפני רצה אין זה יכול להחשב כמו שהקדים ברכה אחת לחברתה אלא רק כמו ששינה סדר הדברים בתוך הברכה עצמה, וע"ז הרי כבר נתבאר דבזה אינו נחשב כמשנה ממטבע שטבעו בו חכמים וכו'. עכ"ד.

ואם יואיל כבודו לעיין בסוגיא במסכת ברכות (מט, א) ובדברי התוס' בד"ה ברוך שנתן שבתות למנוחה, בו הוא מקשה וא"ת והא סמוכה היא וי"ל הואיל ולא נתקנה שם אלא לאומרה לפרקים כששכח רצה והחליצנו אין זה קרוי סמוכה וצריך פתיחה בברוך.

חזינן ליה מדברי התוס', שכל הכללים והדינים של ברכות כגון ברכה הסמוכה לחברתה ודיני פתיחה וכן דינים אחרים כגון שאין חותמין בשניים, אין מקומם בברכה זו כי היא נאמרת רק לעיתים רחוקות, לפרקים כששוכח, ולכן אין הכי נמי גם לאחר ברכת הטוב והמטיב הברכה הזו נחשבת כשאר ברכות (בשבת ויו"ט), אלא היות והברכה הזו נאמרת ונשנית רק לפרקים כל הכללים והחוקים המתייחסים לדיני ברכות לא חלים כאן כלל, אולם לאמיתו של דבר הן הן שתי ברכות לכל דבר ולכן המשנה את הסדר של הזכרות יעו"י ורצה ואמרם שלא כסדר זה נחשב כאילו לא בירך כלל.

טעה והקדים קריאת התורה של חנוכה לקריאת ראש חודש

ועוד, אנא עיין בתחילת הסוגיא בדברי הגמ' גופא רבי אומר אין חותמין בשתיים, והגמ' מגיעה למסקנא שלמרות זאת מקדש השבת וישראל והזמנים מקדשים בשתיים כלשון הגמ' חוץ מזו, ושואלת הגמ' ומאי שנא הכא חדא היא, ומסביר רש"י שאכן אין אלו שתי ברכות אלא חד ברכה "שאין כאן אלא ברכת מקדש שמברך לקב"ה שמקדש השבת והזמנים.

ואילו לדברי הבה"ג שמביא רש"י להלן אכן יש כאן שתי ברכות, כי "הני תרי קדושי נינהו ומודה רבי דחתמינן להו בשתיים", משמע שלפחות לדברי הבה"ג יש אפי' באמירת הברכה הזו שמסתיימת כביכול בברכה אחת, עם כל זאת היא נחשבת כשתי ברכות ממש, ואי לכך לדברי הבה"ג ג"כ בנדון דידן שאומר ברוך שנתן שבתות למנוחה וימים טובים לששון ולשמחה נחשב הדבר כאילו אמר שתי ברכות.

בברכה ובידידות

צביקה רייזמן: